

Agerandet

Ett psykosocialt fundament för den politiska teorin

LUNDS
UNIVERSITET

Jack Lantz

Abstract

This thesis presents a psychosocial theory of human action, meant to explain man's reactions to different social orders and help to understand how to create a better society.

When man becomes an individual, he experiences an unbearable separatedness from the world and from himself. This creates a longing for reunion, that can be carried out in a love relation with another human or through action, which is spontaneous work with a physical object. Man is acting: if he initiates the action – that is if the idea to act comes from his own free mind – if he decides upon the action and if he carries out the action in physical work. If someone else takes over one of the three steps, man becomes alienated and sticks to one of three methods of self-deception: escapism, sadism and masochism.

Modern society is to be understood as divided into three separate spheres – leisure, work and politics – and since man is alienated in the latter two, man becomes alienated from the processes of work and politics and his prime goal becomes the masochistic act of consumption. The solution to man's alienation is the abolition of society's separatedness through the abolition of the state and capitalism.

Nyckelord: Action, Alienation, Karl Marx, Sigmund Freud, Erich Fromm, Hegel, Agerande, Flyktvägar, Eskapism, Sadism, Masochism, Herre, Slav, Polyarki
Antal ord: 9'150

Innehållsförteckning

1	Avsikt och tillvägagångssätt.....	1
1.1	Vetenskapssyn	1
1.2	Metod och material	2
1.3	Problem och upplägg	3
2	Medvetandets rörelse.....	4
2.1	Kärlek.....	5
2.2	Agerande.....	6
2.3	Flyktvägar	7
3	Alienation.....	8
3.1	Dogmatism.....	9
3.2	Slavens problem.....	11
3.3	Herrens problem	12
4	Flyktvägar.....	14
4.1	Eskapism.....	15
4.2	Sadism.....	17
4.3	Masochism	18
5	Det polyarkiska samhället.....	21
5.1	Från individ till samhälle	21
5.2	Fritid och arbete	22
5.3	Civilsamhälle och politik	24
6	Det agerande samhället	26
7	Referenser.....	29
7.1	Litteratur	29
7.2	Övrigt.....	30

1 Avsikt och tillvägagångssätt

Jag tänkte att den yttre verkligheten, politisk kamp för bättre världar, måste spelas mot en inre motpol i en slags dialektisk dans. Jag tänkte att på samma sätt som mina dumma inre plågor har sina rötter utanför i världen i samhällsordningens diktatur, så måste också världens vånda och orättvisa maktfördelning ha sina rötter djupt i jaget hos en förnedrad mänsklighet.¹

1.1 Vetenskapssyn

Detta är en statsvetenskaplig uppsats och den behandlar en av de mest grundläggande statsvetenskapliga frågor man kan tänka sig, nämligen: hur ska vi på bästa sätt organisera samhället? Trots detta kommer den till stor del att befatta sig med psykologi och sociologi. För att räta ut alla eventuella frågetecken som detta faktum ger upphov till skall jag här börja med att redogöra för hur min vetenskapssyn gör detta till den naturligaste sak i världen.

Det finns en stark uppfattning om att vetenskapliga utsagor om hur något bör vara tar sitt avstamp i värden, så som jämlikhet och frihet. ”Ett värde är för den normative analytikern vad verkligheten är för en empirist”² skriver Björn Badersten i sin *Normativ metod* och redogör för hur alla normativa studier har värden som sina minsta byggstenar³ och Robert Dahl menar att troligen alla argument för demokrati vilar på antaganden om jämlikhet.⁴ Detta är en av de vetenskapsteoretiska doktriner jag vänder mig emot. Min uppsats bygger istället på vad Erich Fromm kallar normativ humanism: att människan lyder under naturliga lagar och att hon och samhället kan vara bättre eller sämre anpassade till dessa, vilket betingar hennes välbefinnande.⁵ Jag menar alltså att mina utsagor om hur någonting bör vara inte är lika goda som någon annans, beroende på vilka värden vi adresserar, utan att mina slutsatser är de rätta, därför att de härleds ur den mänskliga naturen.

¹ Höglund, Kjell, ur sången ”Inåt” på skivan *Hjärtat siter till vänster*, Stockholm: Atlantis Grammofon, 1975. Tack till denne konstnär som oförtrutet strävar efter att se helheten!

² Badersten, Björn, *Normativ metod: Att studera det önskvärda*, Lund: Studentlitteratur, 2006, s. 21.

³ *Ibid.*, s. 43-48

⁴ Dahl, Robert, *Demokratin och dess antagonister*, Stockholm: Ordfront, 1999, s. 131.

⁵ Fromm, Erich, *The Sane Society*, Toronto: Clarke, Irwin & Company, Ltd., 1955, s. 14.

En annan förhärskande uppfattning är att samhällsvetenskap framförallt handlar om att dra slutsatser ur empiri eller testa hypoteser. En stor metodbok som Teorell och Svenssons *Konsten att skriva och tala* innehåller ingen vägledning för att utveckla teorier. Deras rekommenderade vetenskapliga förfarande är den hypotetisk-deduktiva metoden, vilken består i att framlägga en hypotes, deduktivt ta fram förutsägelser ifrån denna, undersöka empiriskt om förutsägelserna stämmer och sist förkasta eller styrka hypotesen: att gå ifrån teori till empiri.⁶ Att lägga sitt fokus på teorin, det vill säga att arbeta utifrån en rationalistisk princip och bygga upp ett teoretiskt system på axiom,⁷ är en så undangömd praktik att dess utförare i allmänhet knappast finner det lönt att diskutera metodologi.⁸ Ändå är det just ett rationalistiskt anslag som denna uppsats bygger på.

Jag menar att den statsvetenskapliga disciplinen som studerar hur människor lever tillsammans måste utgå ifrån en förståelse av den mänskliga naturen. Jag menar vidare att kunskap om denna inte med självklarhet nås genom statistik utan är beroende av tolkande teorier, och av att någon utformar dessa teorier. Jag menar slutligen, vilket kan sägas för att inta en något mer ödmjuk ståndpunkt än vad jag hittills presenterat, att teorier om människans natur också kan ha effekten att de formar människan för att stämma med teorin, så som till exempel rational choice-teorin kan tänkas reproducera människor som tänker egennyttigt. I sådana fall blir kunskap snarast detsamma som vad människor uppfattar som kunskap och lever efter⁹ och mitt uttalande om att min uppfattning om hur samhället bör utformas är den rätta, blir i högre grad beroende av hur väl min teori är, eller kan bli, kompatibel med mänskligt beteende.

1.2 Metod och material

Jag utformar i denna uppsats en teori om människans existentiella och psykologiska konstitution och hur denna får henne att bete sig på vissa sätt i olika sociala relationer som kännetecknar vårt nuvarande samhälle. Det är ett rent teoriutvecklande arbete och jag kommer därför inte göra anspråk på att ha utfört några trovärdiga tester av mina hypoteser. Jag kommer däremot att använda mig av faktiska exempel, även statistiska sådana. Dessa används av tre anledningar: för att visa varför det är troligt att min teori stämmer, för att underlätta förståelsen och för att visa på hur teorin skulle kunna testas.

⁶ Teorell, Jan och Torsten Svensson, *Att fråga och att svara*, Malmö: Liber, 2007, s. 50. De framlägger att man även kan gå motsatta hållet, men menar att det där finns en fara att utforma teorin så att den alltid får rätt. Se *Ibid.*, s. 52-53.

⁷ Hollis, Martin, *The philosophy of social science – an introduction*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 32.

⁸ Leopold, David & Marc Stears, "Introduction" i Leopold, David & Marc Stears (red.), *Political Theory: Methods and approaches*, New York: Oxford University Press Inc., 2008, s. 1.

⁹ Jämför det starka programmet i Hollis, s. 87.

Förutom dessa exempel använder jag mig av teoretisk litteratur, framför allt av Karl Marx, Sigmund Freud och Erich Fromm. Detta gör jag därför att min teori framförallt växer fram ur deras tänkande. Läsaren må tycka att dessa herrar är gamla (även om Freuds samtida Albert Einstein knappast hade anklagats för hög ålder), men jag menar att de är relevanta, dels på grund av sitt enorma inflytande på 1900-talets tänkande och dels för att deras tankar fortfarande är aktuella men sorgligt förbisedda. Jag tar mig även friheten att applicera Célestin Freinets teorier om barnpsykologi på vuxna. Läsaren må tycka att han själv är för gammal för att jämföras med barn, men jag menar att man, i det att man i studier av barn inte känner sig tvingad at se sina studieobjekt som fullt utvecklade rationella individer, kan komma fram till slutsatser som man i studier av vuxna väljer att inte se.

1.3 Problem och upplägg

Jag skall slutligen redogöra för min uppsats forskningsproblem:

Jag vill presentera och motivera min teori om hur människan som ett resultat av sin individualitet är främmande inför världen och sig själv, hur hon vill försöka återfå sin enhet genom agerande och hur hon, om hon alieneras i sitt agerande, använder sig av för henne och andra skadliga flyktvägar. Jag vill vidare visa hur insikten om agerandets konstitution och funktion är nödvändig för förståelsen av all mänsklig interaktion och för våra möjligheter att skapa ett bättre samhälle.

Kapitel 2 beskriver det existentiella faktum som ger upphov till människans behov av agerande, kapitel 3 beskriver hur alienation artar sig i vardera av agerandets tre steg, kapitel 4 beskriver de tre flyktvägarna, kapitel 5 beskriver vårt nuvarande samhälle utifrån teorin om agerande och flyktvägar och kapitel 6 beskriver våra möjligheter att skapa ett bättre samhälle.

2 Medvetandets rörelse

Många anser att de finner det de söker medelst thinner; andra anser däremot att alkohol är bättre bot. Andra håller sig till sprutor eller pangar fönsterrutor. Det finns många andra sätt, men finns det något som är rätt?¹⁰

En historia om människan berättas av GWF Hegel, Sigmund Freud, Erich Fromm och många fler. Det är en historia om människan som föds som ett med naturen, som någon gång vaknar upp, lägger märke till yttervärlden så som skiljd från sig själv och sig själv så som skiljd från sig själv och som sedan får ägna sitt liv åt att söka återförenas med yttervärlden och sig själv. Hegel kan betraktas som den som först artikulerar denna medvetandets rörelse. I *Andens fenomenologi* står att läsa:

För självmedvetandet finns ett annat självmedvetande; det har kommit utanför sig självt. Detta har en dubbel betydelse: för det första har det förlorat sig självt, ty det finner sig som ett annat väsen; för det andra har det därmed upphävt det andra, ty det ser inte heller det andra som väsen, utan sig självt i det andra. Självmedvetandet måste upphäva denna sin andravar¹¹

Detta är den kamp för att åter bli en enhet som Hegel beskriver och som gestaltar sig i herrens och slavens kamp. Även om denna kamp ofta primärt tolkas som en kamp mellan två olika individer, vilket den, som vi skall erfara i kapitlet om flyktvägar, också kan utgöra, menar jag att vår tolkning bör ta fasta på den inre splittringen, självmedvetandets enhet i dess fördubbling.¹² En mer handfast beskrivning av rörelsen finner vi i Freuds *Vi vantrivs i kulturen*. Spädbarnets jag innefattar enligt Freud allt och hela världen, men det märker plötsligt att det inte omedelbart har tillgång till allt, så som det har tillgång till sina egna kroppsfunktioner; moderns bröst uppenbarar sig inte alltid när barnet blir hungrigt, utan det måste skrika för att det skall komma.¹³ Barnet får därmed en känsla av en från sig avskiljd yttervärld.¹⁴ Dess direkta utlopp för sina drifter är det därmed förlorat, ty utanför dess medvetande står en främmande, hotande miljö, bestående av dess kropp, dess omvärld och andra människor.¹⁵

¹⁰ Höglund, Kjell, ur sången ”Lista över försök till lösning” på skivan *Doktor Jekylls testamente*, Stockholm: Atlantis Grammofon, 1979.

¹¹ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Andens fenomenologi*, Stockholm: Thales, 2008, s. 40.

¹² Ibid.

¹³ Freud, Sigmund, ”Vi vantrivs i kulturen”, i Kjellin, Kerstin, *Samlade skrifter av Sigmund Freud, band 10, Samhälle och religion*, Stockholm: Natur och Kultur, 2011 [1929], s. 405.

¹⁴ Ibid., s. 406.

¹⁵ Ibid., s. 414.

Fromm, en av Freuds efterföljare, beskriver ett mänsklighetens uppvaknande från djurriket, där människan blir medveten om sig själv, symboliserat i Adam och Eva som äter av äpplet, och om sin avskiljdhet ifrån naturen¹⁶ och han beskriver också en analog historisk utveckling från medeltiden, då människan var bunden till sin samhällsposition och inte var mer än denna¹⁷ (Sartre skulle säga att essensen föregick existensen), till Renässansen, då människan upptäcker sin frihet i det att hon ser världen som något från henne avskiljt och för henne att behärska.¹⁸ Detta är ett uppvaknande till ensamhet och vanmakt¹⁹ som människan måste överbrygga genom att åter finna samhörighet med världen, eller fåfängt söka fly undan.²⁰

2.1 Kärlek

Detta medvetandets främlingskap inför yttervärlden, vari jag med medvetande menar den tanke som tänker: Det här är ett träd; Det här är jag etc., och med yttervärlden menar allt det som medvetandet betraktar, ett träd; sig självt etc., är den konflikt som jag menar är ursprunget till allt mänskligt beteende som inte är rent fysiologiskt. Detta är ytterst ett människans främlingskap inför sig själv, då all världen en gång är från människan avskiljd, och det medför ett imperativ att åter se sig själv, att åter bli människa.

För Hegel, Freud och Fromm finns lyckligtvis en lösning på problemet. Hegels lösning framträder då slaven i arbetet med föremålet, i den bildande akten, kan skapa sig själv och bli för sig själv.²¹ För Fromm är kärleken det enda sättet att erhålla en känsla av förening med något eller någon och ändå bibehålla sin integritet.²² Freud förklarar kärlekens höjdpunkt som ett kärlekspar som är sig självt nog, där intresset för omvärlden upphör.²³ Kärleken kan alltså beskrivas som den akt där jaget kan återförenas med sig självt och se sig självt som en enhet utan en omvärld, vilket är vad som menas med att kärleken stammar ur narcissismen.²⁴

Det är naturligt att tänka sig att en annan människa är det objekt som ligger närmast tillhands att sublimeras den narcissistiska kärleken till. Svårigheten ligger dock i de båda människornas konkurrerande individualitet och Freud menar att

¹⁶ Fromm, 1955, s. 24-25.

¹⁷ Fromm, Erich, *Flykten från friheten*, Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur, 1993 [1943], s. 36.

¹⁸ Fromm, 1993, s. 39.

¹⁹ Fromm, 1993, s. 27.

²⁰ Fromm, 1993, s. 103.

²¹ Hegel, 2008, s. 173.

²² Fromm, 1955, s. 31.

²³ Freud, 2011, s. 439.

²⁴ Freud, 2011, s. 448.

troligen alla relationer innehåller bortträngt fiendskap,²⁵ *utom* möjligen den narcissistiska och ickerivaliserande kärleken mellan mor och son²⁶. Jag menar att vi kan anföra detta som kärlekens ursprung: Spädbarnet (låt vara av endera könet), som ännu inte har fått sitt allomfattande jag avskuret, betraktar, tar på och smakar på sin förälder, så som om det var dess egen kropp och dess egen person det mötte; föräldern gör det samma med barnet, som är av dess eget kött, och ser sig själv i barnet. Detta är den förening med oss själva och med allt, som vi ständigt söker återskapa i vårt sökande genom livet.

2.2 Agerande

När inte en kärleksfull förening med en annan människa erbjuds, och förvisso kan människan inte leva endast av kärlek, återstår en sublimering av den narcissistiska kärleken till ett fysiskt objekt. Freud menar att ett fritt valt yrkesarbete kan bli föremål för en sådan sublimering;²⁷ Hegel talar om att förändra de yttre tingen och påtrycka dem sitt inres sigill;²⁸ Fromm talar om produktivt arbete²⁹ och om spontanitet: att fritt tänka och fritt välja sin skapande verksamhet.³⁰

Denna tanke – tanken om ett realiserande av den egna personen i den fysiska verkligheten genom att den egna fria tanken, genom ett fritt val, får omsättas i ett skapande arbete, vilkens idé vi finner hos Hegel, Freud och Fromm, och även, som vi skall få erfa, hos Célestin Freinet och Benjamin Barber – är den princip jag vill ägna denna text åt att redogöra för. Den beskrivs av de olika tänkarna med olika namn (aktion, arbete, självverksamhet, skapande, bildande etc.) och olika fokus läggs på olika aspekter av dess konstitution. Jag vill ge den en tydlig definition, en tydlig motivation till varför den är väsentlig och ett tydligt namn. Jag kallar den *agerande*.

När en människa agerar är det spontant och självklart; hon ritar en gubbe, bakar bullar eller bygger en stol, utan att reflektera över att hon agerar. Att Fromm och Freud uppmärksammar oss på det fria valet och den fria tanken i agerandet beror på att det finns tillfällen då detta saknas en människa, då hon inte får agera. Agerandet måste därför definieras av sin negation; vad som konstituerar agerandet kan upptäckas först då det saknas. Jag kallar den process som hindrar en människa från att agera *alienation*. Genom att betrakta de sätt på vilka en människa kan alieneras från objektet för sitt agerande, vilket jag gör i nästkommande kapitel,

²⁵ Freud, Sigmund, ”Masspsykologi och jag analys”, i Kjellin, Kerstin, *Samlade skrifter av Sigmund Freud, band 10, Samhälle och religion*, Stockholm: Natur och Kultur, 2011a [1921], s. 307.

²⁶ Freud, not 31 till ”Masspsykologi och jaganalys”, 2011a, s. 604.

²⁷ Freud, not 12 till ”Vi vantrivs i kulturen”, 2011, s. 649.

²⁸ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, ur ”Föreläsningar i estetik” i Wickman, Kurt (red.), *Hegel i urval*, Örlinge: Gidlunds förlag, 1973 [1835-1838], s. 11.

²⁹ Fromm, 1955, s. 32.

³⁰ Fromm, 1993, s. 192.

kommer jag att komma fram till att alienation kan ske i tre avseenden och att agerandet därmed är uppbyggt i tre steg: *initiativ*, *beslut* och *genomförande*.

2.3 Flyktvägar

Om slutligen människan alieneras från tinget, och därmed står öga mot öga med den outhärdliga, från sig själv avskiljda världen, återstår för henne en sista möjlighet: att ta sin tillflykt till ett av agerandets tre steg och låta en annan människa utföra de övriga, för att på så sätt själv slippa möta sin avskiljdhet. Om dessa flyktvägar handlar det fjärde kapitlet.

3 Alienation

Den största lögnen som sprids i vår tid är att slaveriet skulle vara upphävt.³¹

Människan handskas i sitt dagliga liv med ting. Vi arbetar med ting vi bor i ting, vi äter ting. Freuds beskrivning av källan till vår avskiljdhet från världen grundar sig i vår första insikt att vi inte alltid har möjlighet att handskas med tingen så som vi önskar.³² Just detta sorgliga faktum har sysselsatt de flesta politiska filosofer från Hobbes och framåt. Hobbes beskriver ett naturtillstånd där människan är fri att leva ut sin vilja, men konkurrerar med alla andra om objekten för viljeyttringarna, vilket gör livet kort och olyckligt.³³ Rousseau fokuserar istället på samhällets begränsande av individens frihet genom lagar som skapas för att kontrollera de många till de fås fördel.³⁴ För Freud innebär såväl ett tänkt naturtillstånd som kulturen driftsförsakelser, men i kulturen är dessa så mycket mer omfattade och förfinade.³⁵ Kulturen söker undertrycka aggressivitet och sublimerar kärleksdrifter till en kärlek till nästan,³⁶ genom hot om våld och genom iscensättande av ett samvete.³⁷ Alla dessa beskrivningar av naturens, medmänniskornas, statens eller samvetets inskränkningar av individens frihet att göra som han vill (följa sina drifter) är beskrivningar av individen som förhindras att agera.

Den som kanske bäst fördjupar sig i vad som sker när människor hindras att agera är Marx. Han beskriver lönearbetarens arbete med ett objekt. Arbetaren lägger som ovan har beskrivits sitt arbete i objektet för att realisera sig själv, men i det kapitalistiska lönearbetet är objektet inte hans och han blir därmed främmande inför objektet och därmed inför sitt arbete och sig själv.³⁸ Detta har sin grund i att arbetaren bytt bort dispositionsrätten till sitt arbete. Arbetaren säljer inte den färdiga produkten utan en viss tid arbete, med vilket kapitalisten gör vad han vill.³⁹ Kapitalisten träder därmed in som en främmande makt, som arbetaren tjänar i sitt arbete,⁴⁰ och i arbetet som skulle realisera arbetaren känner sig arbetaren

³¹ Höglund, Kjell, ur sången ”Den största lögnen” på skivan *Häxprocess*, Stockholm: Atlantis Grammofon, 1973.

³² Freud, 2011, s. 405.

³³ Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB, 2004 [1651], s. 130-132.

³⁴ Rousseau, Jean-Jaques, *The Social Contract and Discourses*, California: BN Publishing, 2007 [1762], s. 132.

³⁵ Freud, 2011, s. 431.

³⁶ *Ibid.*, s. 443.

³⁷ *Ibid.*, s. 456.

³⁸ Marx, Karl, *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, Moscow: Progress Publishers, 1977 [1844], s. 63.

³⁹ Marx, Karl, *Grundrisse: ett urval*, Hägersten: Tankekraft Förlag, 2010 [1857-1858], s. 108.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 168.

istället utanför sig själv.⁴¹ Jag menar att var gång vi förvägras att agera så är det för att en främmande makt träder in och tar över någon del i agentskapet. För lönearbetarens del tog kapitalisten över beslutet och detta är den alienation vi oftast tänker på när vi hör begreppet. Jag skall nu dock visa hur vi kan åskådliggöra tre former av alienation, motsvarande agerandets tre steg. Dessa kallar jag *dogmatism*, *slavens problem* och *herrens problem*.

3.1 Dogmatism

När en människa agerar sker detta i en enda organisk rörelse och agerandets steg går inte att urskilja (tanke och handling är ett, du bara gör etc.). Först när en främmande makt träder in i något av stegen kan vi händelsevis lägga märke till dess existens. När jag därmed säger att genomförande, vilket är det fysiska handskandet med ett ting, inte blott åtföljer beslut utan också initiativ menar jag alltså att någon kan ha makt över ditt agerande, trots att du själv har bestämt vad du skall göra och själv utfört detsamma. Stephen Lukes beskriver något liknande i sin *Makt: ett radikalt synsätt*. Lukes utgår ifrån vad Antonio Gramsci beskriver som ett omedvetet samtycke man kan nära med den politiska ordningen⁴² för att kritisera den rådande endimensionella maktuppfattningen, enligt vilken makt är påtagligt tvång. Han formulerar istället idén om maktens tre ansikten, där, förutom påtagligt tvång, makt också kan vara makt över dagordningen – någon annan har satt upp en förvald mängd alternativ som du kan välja mellan⁴³ – och makt över tanken, vilket är att någon utövar dominans över dina val och vad du uppfattar att du vill.⁴⁴ Lukes är vag i beskrivningen av maktens tredje ansikte och reviderar sin ursprungliga syn på dominans som var att få någon att handla på ett sätt som strider mot hans intressen, då begreppet intresse är mycket svårdefinierat.⁴⁵ Jag väljer att tolka både makten över dagordningen och den vaga dominansen som att någon förhindrar dig att artikulera din vilja. Vad som berövas dig är ditt initiativ, din möjlighet att fritt tänka och formulera önskningar. Denna alienation kallar jag dogmatism.

Tanken att en människa kanske inte vill vad hon säger att hon vill är inte ny i psykologin, men i politiken desto nyare, och också problematisk, i det att valet står i centrum i den moderna demokratin.⁴⁶ Freud förklarar begränsandet av den fria tanken som kulturens kärna. Kulturen vill hämma aggressiva tendenser och ersätter föräldrarnas roll i att tala om vad som är lämpligt och utövar våld för att

⁴¹ Marx, 1977, s. 65.

⁴² Lukes, Steven, *Maktens ansikten*, Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB, 2008, s. 15. Kapitel 1 i *Maktens ansikten* är en nyutgåva av *Makt: ett radikalt synsätt*.

⁴³ Ibid., s. 33.

⁴⁴ Ibid., s. 20.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Dahl, s. 166.

göra detta manifest.⁴⁷ Människan vill skydda sig mot besvikelsen av att inte få leva ut sina drifter (att agera) och söker därför undvika att sätta sig i situationer där så måste bli fallet, vilket Freud kallar realitetsprincipen.⁴⁸ Vad människan därefter gör är att, som en del av sitt undermedvetna, internalisera denna mästrande fadersfigur i överjaget. Överjaget ser inte bara vad du gör utan även vad du tänker, varför ångest och ånger inträder inte bara efter en utförd handling utan även efter blotta tanken på att utföra en olämplig handling.⁴⁹ Det går utmärkt att argumentera för att denna mänskliga mekanism har vissa fördelar, men det är ofelbart så att när en yttre auktoritet, mer eller mindre internaliserad i ditt överjag, söker styra ditt agerande så kommer det att leda till en inre viljekonflikt.

För att illustrera detta kan jag beskriva ett samtal jag hade med en partikamrat i Socialdemokratiska studentförbundet. I likhet med de flesta i studentrörelsen är han och jag mer radikala än partiets officiella linje och när valrörelsen närmade sig frågade jag: hur känns det för dig att utkämpa en valrörelse när du inte tror på frågorna som partiet står för? Man kunde som svar vänta sig antingen att det känns olustigt eller att det inte känns så farligt, då skillnaderna inte är så stora mellan honom och partiet. Men istället för att svara på hur det känns får jag till svar en närmast defensiv utläggning om varför det är så viktigt att hålla sig till partiets linje, att vi måste vinna regeringsmakten, att man skall påverka inifrån etc. Jag har fått exakt samma underliga svar från ett flertal personer jag har ställt samma fråga och jag tror säkert att läsaren kan dra sig till minnes egna liknande upplevelser. Detta är ett intressant exempel på förträngda ideal, eller internaliserad dogmatism. Den unge socialdemokraten går in med en uppsättning ideal, men märker att dessa inte är möjliga i partiet. Han måste därför internalisera den förmanande socialdemokratin i sitt överjag för att undvika att hamna i situationer där hans ideal inte kan genomföras i agerande. Han suger åt sig alla argument för denna hållning, eller rationaliserar sin förträngning,⁵⁰ och så fort som någon utmanar denna hans förträngning så träder överjaget in med full kraft för att tillintetgöra upproret.

Dogmatism behöver inte vara internaliserad och omedvetet för agenten. Ett exempel på detta åskådliggörs av den retorik man ofta hör ifrån de som stämmer med arketyper *kränkt vit man*, nämligen: ”Men så får man ju inte säga i det här landet!”. Vi kan tolka detta som att det i vår kultur finns dogmatiska uppfattningar om vad man får tänka och säga om till exempel biologiska skillnader mellan män och kvinnor och mellan olika etniska grupper. En person som inte delar en gemensam uppfattning om huruvida sådana skillnader finns kan uppleva en stor frustration över att dessa tankar är förbjudna i det politiska eller mediala samtalet.⁵¹ Det kan också handla om att personen inte känner sig hemma i eller förstår den politiska retoriken och därmed bygger upp förakt och skepsis mot allt

⁴⁷ Freud, 2011, s. 463.

⁴⁸ Freud, 2011, s. 406.

⁴⁹ Ibid., s. 463.

⁵⁰ Fromm, 1993, s. 144.

⁵¹ Fromm, 1993, s. 185-186.

vad politiker säger⁵² och tror att retoriken endast är till för att dölja en sanning han själv förstått. Därför proklamerar han att vi är offer för ”politisk korrekthet” och dras till ett parti som Sverigedemokraterna, som delar hans underdogperspektiv.

3.2 Slavens problem

Allt som oftast när frihet och makt beskrivs så är det i kontexten individens frihet från staten och statens makt över individen. Det är i det förhållandet som Lukes diskussion uppstår⁵³ och det är det förhållandet som intresserar Hobbe och Rousseau i deras frihetstankar. Den idag kanske mest förfäktade frihetstanken, den negativa friheten, grundar sig i samma konflikt och återfinns hos John Stuart Mill. Han menar att samhället endast får tvinga individen att inte skada andras intressen⁵⁴ och inte ens för en individs bästa bör utöva annat tvång, då ”Alla de misstag han trots råd och varningar kan begå väger lätt i jämförelse med de missförhållanden som blir en följd av att andra kan tvinga honom att handla så som de anser bäst för honom.”⁵⁵

Vad vi nu behandlar är en av den politiska filosofins viktigaste byggstenar, det påtagliga tvånget, vilket jag kallar alienation avseende beslut, eller Slavens problem. Detta senare namn hänsyftar till Hegels herre-slav-dialektik: individen vill relatera till, eller negera, ett ting, men har fastnat i en relation med en annan individ; herren har ”skjutit in slaven mellan sig och tinget”.⁵⁶ För slaven innebär detta att tinget uppträder som självständigt för honom och han kan inte negera det, utan endast bearbeta det.⁵⁷ Dessa rader uppmärksammar att tvångets problematik för den betvingade ligger i hans relation till det han tvingas arbeta med, alienationen inför detta. Det är primärt detta som Marx avser med sitt alienationsbegrepp: det ”yttre tvångsarbete” som alltid väcker avsmak⁵⁸ och som gör att människan då hon utför det påtvingade arbetet blir främmande, inte bara inför produkten, utan också inför sig själv, som om hon tillhörde en annan.⁵⁹ Det är inte svårt att hitta stöd till att yttre tvång är något som människan ogillar,⁶⁰ eller

⁵² Hemsidan Avpixlat beskriver sin föregångare Politiskt Inkorrekt på följande sätt: ”Under tre års tid levererade man till det svenska folket nyheter och debatt ur synvinklar och om en verklighet som övriga medier i kartellbildning med varandra och det politiska etablissemangen försökt undanhålla medborgarna”. Se Avpixlat, *Om Avpixlat*, <http://avpixlat.info/om-avpixlat/>

⁵³ Lukes, s. 9.

⁵⁴ Mill, John Stuart, ur ”Om friheten”, Stockholm: Natur och Kultur, i Hallberg, Peter; Maria Jansson & Ulf Mörkenstam (red.), 2001, *Elva texter i politisk teori*, Malmö: Liber AB, 1984 [1859], s. 177.

⁵⁵ Ibid., s. 179.

⁵⁶ Hegel, 2008, s. 171.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Marx, 2010, s. 188.

⁵⁹ Marx, 1977, s. 66.

⁶⁰ Freinet, Célestin, *För folkets skola*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1978, s. 171. Freinet beskriver här hur tvång, oavsett om det tilltvingade är otrevligt eller ej, alltid leder till att barnet väcker våldsamt trots, eller med tiden försjunkar i apati.

att tvingande arbetssituationer leder till psykisk ohälsa.⁶¹ Om denna alienation är vår insikt tämligen god och den behöver inte för tillfället beskrivas mer ingående.

3.3 Herrens problem

Slaven erbjuds av Hegel en lösning på sitt problem, genom att göra tinget till sitt och arbeta med det,⁶² vilket motsvarar Marx devis att arbetarna skall ta makten över produktionsmedlen, men herren står utan vägledning och räddning. Jag menar att hans prekära situation inte bara är en teoretisk krumbukt utan har högst påtagliga konsekvenser. Vad herrens problem beskriver är nämligen en människa som inte kan agera därför att han inte har någon fysisk kontakt med tinget.⁶³ Att detta problem inte är lika uppmärksammat som tankens ofrihet och yttre tvång kan måhända bero på att de allra flesta, med undantag av en minoritet av eliter, historiskt sett har utfört fysiska arbeten (i hemmet, jordbruk eller fabriker) under större delen av sin vakna tid. I dagens västerländska samhälle förlorar vi dock alltmer denna kontakt, som i sin prydno är att med alla sinnen möta den produkt vi skapar, då vi allt mer arbetar med att delegera arbete eller dirigerar ett skeende på ett kontor, långt ifrån dess skådeplats, och då vi i större utsträckning köper färdiglagad mat, färdigsydda kläder etc.

Marx berör litet löst denna utveckling,⁶⁴ men för en rigid teoretisk utsago om det fysiska arbetets betydelse få vi vända oss till en senare tänkare från ett kanske oväntat fält, pedagogen Freinet. I sin *Arbejde som pædagogisk princip* försöker han förklara uppkomsten av kriminella ungdomsgäng under 60-talet.⁶⁵ Han menar att orsaken är att de vuxna har förlorat sin auktoritet, till följd av att barnen fick ta ansvar medan fäderna var inkallade i krig⁶⁶, men han menar samtidigt att det inte finns någon återvändo till auktoriteten. Liksom Fromm skriver att skilsmässan med världen som individens födelse innebär inte kan göras ogjord,⁶⁷ så har barnet hos Freinet frigjort sig till den grad att tillrättavisningar endast möts med våld eller passivitet.⁶⁸ Den riktiga lösningen är istället arbete. Han menar att barn av välmenande föräldrar i allt större utsträckning undanhålls arbete, till förmån för vila och lek,⁶⁹ trots att arbetet är det helt naturliga för barn. Det är

⁶¹ Theorell, Töres, *Är ökat inflytande på arbetsplatsen bra för folkhälsan?*, Stockholm: Statens folkhälsoinstitut, 2003, s. 25-27. <http://www.fhi.se/PageFiles/3982/arbete.pdf>

⁶² Hegel, 2008, s. 173.

⁶³ Jämför Hegel, 2008, s. 171.

⁶⁴ Marx, 2010, s. 168. beskriver fabriksarbetaren som bara tillverkar en liten del av den färdiga produkten och inte har något begrepp om dess helhet.

⁶⁵ Freinet, Célestin, *Arbejde som pædagogisk princip*, Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag, 1980, s. 26-27.

⁶⁶ Freinet, 1978, s. 172.

⁶⁷ Fromm, 1993, s. 47.

⁶⁸ Freinet, 1980, s. 37.

⁶⁹ Freinet, 1980, s. 49.

viktigt att barnet själv får välja sitt arbete⁷⁰ och att det förstår och är intresserat av det,⁷¹ men lika viktigt är att det är ett produktivt, fysiskt arbete, som barnet direkt kan se resultatet av, så som att elda, laga mat och duka bordet, och inte ett låtsasarbete med låtsasverktyg.⁷²

En annan som ifrågasätter den gängse synen på arbete är Roland Paulsen i sin *Arbetsamhället*. Han beskriver bland annat framväxten av immateriellt arbete, som inte kan analyseras med Marx för industriarbetet anpassade alienationsbegrepp, och menar att ”Med arbetets förflyttning till tjänstesektorn är det tveksamt om vi alls skapar något i den klassiska bemärkelsen när vi arbetar.”⁷³ Han beskriver att när produktionen datoriseras så ökar avståndet till produkten och yrkesskicklighet blir irrelevant; arbetaren kunde lika gärna tillverka motorer som spaghetti när han trycker på sina knappar.⁷⁴ Han förlorar relationen till produkten och till sig själv som produktens tillverkare och har endast kvar att gå in i sig själv och försöka hålla skenet uppe.⁷⁵ En liknande process kan vi observera i riksdagsvalen. Demokratiutredningens slutbetänkande förklarar ett bristande intresse för dessa med att avståndet mellan väljare och politiker är för stort⁷⁶, att väljarna inte identifierar sig med partierna,⁷⁷ inte märker några skillnader på de olika partierna och inte ser valet som ett effektivt sätt att påverka politiken⁷⁸. Vad som saknas är alltså erfarenhet av och känsla för det politiska arbetet.

Ett sista exempel på hur herrns problem artar sig, och kanske det mest naturliga, får bli en ny studie från tidningen Chef, som visar att hälften av Sveriges chefer har varit deprimerade någon gång under de senaste fem åren.⁷⁹ Det räcker inte med initiativ och beslut; människan måste även få genomföra sitt beslut och fullborda medvetandets rörelse i mötet med tinget.

⁷⁰ Freinet, 1980, s. 26-27.

⁷¹ Ibid., s. 26-27.

⁷² Ibid., s. 45.

⁷³ Paulsen, Roland, *Arbetsamhället – Hur arbetet överlevde teknologin*, Malmö: Gleerups förlag, 2010, s. 170.

⁷⁴ Ibid., s. 176.

⁷⁵ Ibid., s. 179.

⁷⁶ SOU 2000:1. Demokratiutredningen. *En uthållig demokrati! – Politik för folkstyre på 2000-talet: slutbetänkande*. Stockholm: Fritze, s. 178.

⁷⁷ Ibid., s. 183.

⁷⁸ Ibid., s. 181.

⁷⁹ Chef, *Sveriges chefer mår dåligt*, (2013-12-18). <http://chef.se/psykisk-ohalsa/>

4 Flyktvägar

Vad ska du göra med din förlamning och ditt självförakt, din dragning till det som är abstrakt och din längtan efter makt?⁸⁰

Jag har ovan beskrivit människor som på olika sätt förhindrats att agera. De har tvingats försaka sina drifter, tvingats inse sin ensamhet och avskiljdhet från världen.⁸¹ Jag har beskrivit hur de utan synbar systematik har reagerat på detta med passivitet, aggressivitet och våld. Jag menar emellertid att dessa reaktioner följer precisa mönster och relaterar till agerandet.

När Freud i *Vi vantrivs i kulturen* beskriver människans möjligheter att hantera alienationen talar han om realitetsprincipen, vilken är viljan att slippa driftsförsakelsernas tragik.⁸² De tekniker han presenterar är att antingen söka dra sig undan världen genom ensamhet eller berusning,⁸³ eller sublimerade drifterna i intellektuellt arbete och fantasi,⁸⁴ vilka vi skall behandla under rubriken eskapism. Men Freud presenterade i samma skrift också en annan typ av drift än kärleksdriften, nämligen dödsdriften. Denna är enligt honom en drift som verkar sida vid sida med kärleksdriften och syftar till att förstöra jaget.⁸⁵ När denna drift riktar sig mot den egna personen eller mot någon annan förenar den sig med kärleksdriften i masochism respektive sadism,⁸⁶ ”den grymma leken kunde ersätta den ömsinta”.⁸⁷

Fromm utvecklar Freuds tanke om död och kärlek som människans drivkrafter, men där dessa hos Freud har en ambivalent roll, stundom som likvärdiga samverkande och stundom som varandras fiender,⁸⁸ så är kärleken och döden hos Fromm varandras oförenliga motsatser, där den förra söker ett förbund med tinget, medan den senare söker fly ifrån ensamheten.⁸⁹ Dödsdriften innebär således inte längre bara en förstörelselusta, utan alla de sätt på vilka en människa kan fly från sig själv såsom den ensamme individ han blivit genom alienationen,⁹⁰ genom att söka sekundära band istället för de förlorade primära banden.⁹¹ Fromm

⁸⁰ Höglund, Kjell, ur sången ”Bakom fiendens linjer” på skivan *Baskervilles hund*, Stockholm: Atlantis Grammofon, 1974.

⁸¹ Freud 2011, s. 405.

⁸² Ibid., s. 406.

⁸³ Ibid., S. 415.

⁸⁴ Ibid., S. 416-8.

⁸⁵ Ibid., S. 448.

⁸⁶ Ibid., S. 449.

⁸⁷ Ibid., S. 447.

⁸⁸ Ibid., S. 471.

⁸⁹ Fromm, 1955, s. 27.

⁹⁰ Fromm, 1993, s. 111.

⁹¹ Ibid., s. 115

kallar skapandet av dessa band för flyktmekanismer och han beskriver tre sorter: auktoritär hållning, destruktiv hållning och automatisk likformighet.⁹² Den första är detsamma som sadism och masochism, vilket är att utnyttja sig av en annan person för att överkomma sin alienerade situation,⁹³ medan de senare är förstörelse och passivitet.

Det är slutligen dags att ta ett sista steg i utvecklingen av teorin om kärlek och död. Jag har beskrivit hur den ensamhet och ångest som människan upplever uppkommer då hon förhindras att agera gentemot ett ting i något av agerandets tre steg. Människan hyser gentemot varje ting hon möter och i varje tidpunkt ett begär att agera, men när detta förvägras henne återstår stundom en annan möjlighet: att utföra ett stympat agerande, där du själv bara står för ett av stegen och låter någon annan bli en förlängd del av dig själv och utföra resten. I och med denna insikt träder tre flyktvägar fram: eskapism, vilket är vad Freud beskriver som fantasi, religion och intellektuellt arbete, där ditt jag endast utför initiativet och du undandrar dig beslut och genomförande genom att låta av dig konstruerade karaktärer i din egen fantasi realisera tankarna; sadism, där du beslutar och någon annan utför; och masochism, där någon annan beslutar och du utför. Den rena passiviteten kan i detta hänseende inte ses som en flyktväg, emedan den är ett ingenting, en hjärndödhet. Hur självständig roll destruktionen har är dock mer osäkert. Freud och Fromm har måhända rätt när de friställer den från kärleksdriften och ger den en primal status. Jag väljer dock här att endast se destruktion som det mest desperata sättet att utöva herravälde över sig själv eller någon annan i sadomasochistiskt syfte.

Vid en första anblick kan det synas som om slavens problem är det samma som masochism och herrens problem är detsamma som sadism, men så är det ingalunda. Herrens och slavens problem är ageranden riktade mot ett ting som har misslyckats. Sadismen och masochismen vänder sig istället bort ifrån tinget och söker förtingliga en människa (sadisten en annan människa och masochisten sig själv). Om en människa skall förtingligas och fullständigt bli en annans förlängda arm, måste hon ge upp hela sitt agentskap och bli till intet mer än en robot. Likaså måste eskapisten lämna sin koppling till den fysiska världen, och därmed sin fysiska konstitution, för att kunna låta sitt initiativ få oinskränkt makt. Därför är flyktvägarna ett vägval som riktar sig från världen och oundvikligen slutar i döden.

4.1 Eskapism

Eskapism kallar jag praktiken att realisera sig själv i sin fantasi, istället för att agera mot ett ting. Tanken är gammal och uttrycks till exempel i Platons

⁹² Fromm, 1993, s. 100-153.

⁹³ Ibid., s. 103-104.

grottlignelse⁹⁴ och i Marx berömda ”Religionen är ett opium för folket.”,⁹⁵ jämte vilket han skriver ”Att begära att de överger sina illusioner om sin situation är att begära att de överger situationen som kräver illusioner.”⁹⁶ Religionen för Marx är således fantasier som får människor att inte ta itu med verkligheten. Detta är en mycket reduktionistisk syn på religion; religionsutövning är förvisso inte enbart introvert utan förkroppsligar ofta ett kollektivt agerande (till exempel hjälparbete) och kan handla om att söka en enhet med världssalltet.⁹⁷ Dock är det allt för tydligt hur religion ofta antar eskapistiska former, så till den grad att den leder sina utövare till eskapismens slutmål, döden.⁹⁸

Religion är förvisso blott ett av flera sätt att fly från verkligheten; Freud nämner därjämte teoretisk forskning, fantasi och konst.⁹⁹ Jag vill dock framhålla ytterligare en väg, som är av största betydelse i dagens samhälle, nämligen de drömmar om självförverkligande som vi kallar ”att hitta sig själv”, ”livsstil” eller ”den amerikanska drömmen”. Adam Curtis beskriver i sin dokumentärserie *The Century of the Self* hur amerikanskt näringsliv och politik under efterkrigstiden tog hjälp av psykoanalys för att öka konsumtionen och kontrollera massorna. Han citerar Wall Street-bankiren Paul Mazurs tidiga vision, vilken kan markera födelsen av konsumtions-samhället: ”Vi måste göra om USA från ett behovssamhälle till ett begärssamhälle.”¹⁰⁰ Stanford Research Institute skickar under 70-talet ut frågeformulär med frågor om hur svaranden känner sig och vad han har för passioner och drömmar. Svarefrekvensen blir enorm; man finner att det finns en stark vilja att svara på den här typen av frågor och att det framförallt ur svaren går att urskilja en stor grupp människor som spänner över alla samhällsskikt som primärt vill uttrycka sin egen individualitet. Dessa börjar kallas *the Inner Directed* och reklam, och till och med politiska utspel, börjar inrikta sig på att uppmuntra människor att uttrycka sin individualitet och sina drömmar om vem de borde vara. Stew Albert, viktig politisk aktivist under 60-talet, beskriver i en intervju hur konsumtionsapparaten på detta sätt kunde fånga upp 70-talets subversiva inställning gentemot politiken och kapitalismens konformitet och få folk att istället fokusera på drömmar om vem de borde vara, drömmar som kan kontrolleras och tillgodoseas av kapitalismen.¹⁰¹

På så sätt kan drömmar om vad du själv borde vara, liksom religion, skydda dig från de besvikelser som verklighetens alienation ger. Dessa drömmar är eskapism, just därför att du själv inte omsätter dem i beslut och genomförande, utan däremellan har en produktionsapparat. Förvisso konsumerar du produkter, men detta är, som vi nedan skall se, en masochistisk akt, som är friställd från dina

⁹⁴Platon, *Staten, sjunde boken*, Stockholm: Hugo Gebers förlag, 1922, s. 275-277.

⁹⁵ Marx, Karl, *A Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right*, 2009 [1843-1844]. Min översättning. <http://marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/intro.htm>

⁹⁶ Ibid. Min översättning.

⁹⁷ Freud, 2011, s. 406.

⁹⁸ Se till exempel självmordssektor som Heaven's Gate och, mer abstrakt, strävan efter nirvana.

⁹⁹ Freud, 2011, s. 417-418.

¹⁰⁰ Curtis, Adam, *The Century of the Self* [dokumentärserie], London: BBC, 2002, avsnitt 1. Min översättning.

¹⁰¹ Ibid., avsnitt 3.

eskapistiska drömmar. Dessa förblir orealiserade, i det du själv inte realiserar dem, och du fortfar att vara alienerad så fort du träder ut i verkligheten från dina drömmars skyddade land.

4.2 Sadism

Med sadism menar jag, liksom Fromm, inte enbart viljan att plåga en annan, utan att leva genom en annan för att slippa konfronteras med tinget. Denna praktik beskrivs av Hegel som ett första försök att ta sig ur individualitetens alienation. Det dubblade självmedvetandet ser på sig självt, såsom två individer ser på varandra som ting för att visa att de är oavhängiga tillvaron,¹⁰² men därmed syftar de båda till den andres död.¹⁰³ Sadosochismen är alltså ett bejakande av individens avskildhet från sig själv och världen och liksom hur Freud beskriver det är masochismen viljan att förinta, eller förtingliga, sig själv, vilken kan sublimeras till en annan människa och då bilda sadism.¹⁰⁴ Härav följer att sadism och masochism är nära sammanlänkade. Dels behöver en sadist en masochist att dominera och dels växlar ofta samma individer mellan att vara masochister och sadister,¹⁰⁵ detta då båda tendenserna bottnar i en stark inre hegeliansk sadosochistisk konflikt. Den avgörande skillnaden är att sadisten beslutar och masochisten genomför. Det skall åter upprepas att sadisten inte alltid är aggressiv utan ofta antar rollen att välmenande uppfostra och ta hand om.¹⁰⁶ Säkerligen har läsaren stött på personer som älskar att tala om för andra hur de bör utföra en viss syssla, samtidigt som de själva är uppenbart osäkra på sina egna färdigheter i ämnet.

Det går inte att nog understryka sadismens historiska politiska betydelse. Det uppenbara exemplet är nazismens idé om den starke och den svage och hur Tyskland med hjälp av denna kunde resa sig och enas kring hatet mot judarna. Genom att finna en gemensam fiende kan en grupp människor fly från all annan otillräcklighet och alienation och i enad hängivenhet intala sig att denne ende fiende är roten till allt ont.¹⁰⁷ Liknande sadistiska tendenser innefattar inställningar till djur, barn, kvinnor och mörkhyade som mindervärdiga och i behov av omhändertagande, samt förkärlek för hårda straff för brottslingar. Alla kan de användas för att distrahera människor från andra problem och alla är de svåra att bryta, då människorna i så fall måste möta dogmatismen i form av skulden att inse sina fel.

¹⁰² Hegel, 2008, s. 168.

¹⁰³ Ibid., s. 169.

¹⁰⁴ Freud, 2011, s. 448.

¹⁰⁵ Fromm, 1993, s. 105.

¹⁰⁶ Ibid., s. 106.

¹⁰⁷ Jämför Freud, 2011, s. 445.

En sista betydelsefull form av sadism är den som uppkommer i konsumtionssamhällets statusjakt. Wilkinson och Pickett skriver om hur våld är mer förekommande i ekonomiskt ojämlika områden och förklarar detta med att ekonomisk ojämlikhet accentuerar statuskillnader.¹⁰⁸ Som vi nedan skall se är konsumtionen en masochistisk akt, där du förändrar och förtingligar dig själv. I relationen till andra konsumenter uppstår sedan en sadomasochistisk kamp, där den som har mer kan dominera och sätta normen för den som har mindre.¹⁰⁹ Om man tillhör dem som inte har medel att betala, men ändå vill dominera, kan slutligen fysiskt våld återstå och den sadomasochistiska statuskamp som konsumtionssamhället satt igång kan leda till en statuskamp i våld för de fattiga.¹¹⁰

4.3 Masochism

Ur samma jagets splittring som sadismen springer, springer även masochismen. När sadisten flyr ifrån sin splittrade relation till sig själv genom att bestämma över en annan och på så sätt eliminerar sitt fysiska jag, erkänner masochisten sin ofullkomlighet och maktlöshet,¹¹¹ ger upp sina försök att möta sig själv i agerande och söker istället bli definierad av någon annan. Målet för masochisten är att bli fri från sitt eget jag, att bli till intet mer än ett ting, genom att någon annan styr och beslutar över honom och befriar honom från den döda maktlöshet han befinner sig i i sin ensamhet, ytterst genom smärta och död.¹¹² Han avstår således från initiativ och beslut och ägnar sig istället åt genomförande, framförallt genom att bearbeta sig själv – sin kropp, sin personlighet och sina attribut – efter någon annans direktiv. Detta sker genom underordning en auktoritär ledare,¹¹³ en Gud, en nation¹¹⁴, en älskare eller en annan ledstjärna.

Denna insikt tillåter oss att lägga sista biten till bilden av konsumtionssamhällets psykologi. Tidigare har jag sagt att konsumenten flyr till sina drömmar om hur han borde vara, men att dessa drömmar inte låter sig realiseras, på grund av produktionens alienerande struktur. Reklamen och dina sadistiska medkonsumenter uppmuntrar dig att konstruera drömmar om skönhet och rikedom, vilka du med dina egna händer inte kan genomföra utan istället blir dig tillgodosedda av produktionsapparaten. Din ofullkomlighet att realisera dina drömmar måste undflys och du underordnar dig därför någon annan – en idol, en

¹⁰⁸ Wilkinson, Richard & Kate Pickett, *Jämlikhetsanden*, Stockholm: Karneval förlag, 2009, s. 151-152.

¹⁰⁹ Wilkinson, s. 55.

¹¹⁰ *Ibid.*, s. 150-151.

¹¹¹ Fromm, 1993, s. 104.

¹¹² *Ibid.*, s. 113-114.

¹¹³ *Ibid.*, s. 112.

¹¹⁴ *Ibid.*, s. 114.

klasskamrat, en gängtillhörighet – och låter honom diktera hur du skall se ut och bete dig, vilket sedan återreproduceras i dina eskapistiska tankar.

I denna dystopiskt geniala karusell utnyttjas varje form av alienation och flyktvägar för att förmå människor att viljelöst hänge sig åt inget utom konsumtion. Den placerar människan i ett system där hon inte kan genomföra sina drömmar, men ändå uppmuntras att drömma och att genomföra, så att den drömmande och den genomförande människan slutligen är två helt skilda människor. Den senare är konsumenten som aldrig kan bli tillfredsställd, den förre är den idealiserade övermänniskan som internaliserats i överjaget och ömsom göder konsumentens masochism och ömsom föder nya konsumenter genom sitt sadistiska förtryck av de lägre i statushierarkin.

Jag vill, vid sidan av denna politiskt vänsterkompatibla analys, även redogöra för en typ av masochism som lyfts fram ifrån andra håll. Fredrik Reinfeldt skrev i yngre år den mycket intressanta boken *Det sovande folket*. Omslaget pryds av en indolent sovande man framför en tv med handen bunden vid fjärrkontrollen och boken inleds med en framtidsdystopi om en man som dör efter ett liv framför en tv-skärm där han matas med underhållning och näring utan att behöva tänka en enda egen tanke.¹¹⁵ Detta är en metafor som annars brukar användas av de som varnar för konsumtionssamhällets passiviserande effekt;¹¹⁶ skillnaden är att det i det här fallet inte är marknaden som matar honom, utan staten. Reinfeldt menar att socialdemokratin har skapat ett samhälle där medborgarna litar blint på att staten tar hand om dem i varje ögonblick och att detta lett till att egna initiativ och ansvar för sitt eget och för andras liv har trängts undan.¹¹⁷ Det civila samhället har trängts undan av det politiska och istället för att själva ansvara för att producera har människor blivit tilldelade bidrag av en förment rättvis stat.¹¹⁸ Vad Reinfeldt beskriver känns väl igen ifrån tidigare rubriker. Han beskriver hur vi har accepterat politiskt beslutsfattande och övervunnit den skam som det innebär att emotta bidrag,¹¹⁹ vilket är ett exempel på slavens problem, genom att hänge oss åt den masochism det innebär att låta sig födas och styras av staten.

Den kritiske kan mot detta resonemang göra många invändningar. En är att det alternativ Reinfeldt erbjuder, det civila samhället, domineras av kapitalismen, vilkens effekter vi ovan har avhandlat. Detta är nog så förnuftigt, men fråntar inte kritiken mot välfärdssamhället sin substans. En annan invändning är att Reinfeldt, likt de flesta liberaler, vägrar se politiken som ett uttryck för folkets agerande. Vi har dock ovan berört hur den representativa demokratin ofelbart blir ett fall av herrens problem, då den röstande inte får genomföra den politiska aktionen, och hur den föder dogmatism hos de politiskt aktiva. Vi måste inse att den önskan om fria agerande individer som närs av tänkare från alla politiska läger motarbetas av såväl marknaden som av politiken och i alla samhällets sfärer. Det är därför dags

¹¹⁵ Reinfeldt, Fredrik, *Det sovande folket*, 1993, s. 11-12.

<http://petterssonorg.files.wordpress.com/2013/08/det-sovande-folket.pdf>

¹¹⁶ Jämför Fromm, 1955, s. 17.

¹¹⁷ Reinfeldt, s. 42-43.

¹¹⁸ *Ibid.*, s. 43.

¹¹⁹ *Ibid.*, s. 53.

att ta en övergripande titt på det moderna samhället, dess alienation och flyktvägar.

5 Det polyarkiska samhället

Vi är politikens olycksbarn; vi har knuffats ned från barriaderna.¹²⁰

5.1 Från individ till samhälle

Vi skall nu ta steget från individ till samhälle. Förvisso har alla exempel jag har redovisat varit samhällliga, men vi har betraktat dem partikulärt och vi skall nu se på agerande, alienation och flyktvägar utifrån samhällets perspektiv, varifrån de emanerar. För att kunna ta detta steg vill jag göra fyra konstateranden om samhällets struktur:

1. Alienation och flyktvägar är samhällliga företeelser.

Detta följer av en definition av samhälle som institutionaliserade relationer mellan människor. Den definitionen kan vi finna hos Rousseau, som pekar ut privategendomens födelse som tidpunkten då den atomära lycklige vilden som gjorde vad som föll honom in, blev en relationell varelse.¹²¹ Institutionaliserandet av egendom genom lagar innebär en inskränkning av människans frihet¹²² och är grunden till människors dominans över varandra,¹²³ vilket är detsamma som alienationens födelse. Samhället är till sin konstruktion alienerande, då det begränsar vår ursprungliga enhet med allt, men därigenom betingar det också människans födelse och det är omöjligt för oss att tänka oss utan det.¹²⁴

2. Agerande kan vara individuellt eller kollektivt

Det vill säga: det *jag* som jag har beskrivit agera, alieneras och hänge sig åt flyktvägar är inte nödvändigtvis en person utan kan vara en grupp av människor.¹²⁵ Detta är inget underligt för de teoretiker jag använder mig av¹²⁶ och

¹²⁰ Höglund, Kjell, ur sången ”Politikens olycksbarn” på skivan *Häxprocess*, Stockholm: Atlantis Grammofon, 1975.

¹²¹ Rousseau, 2007, s. 118.

¹²² *Ibid.*, s. 124.

¹²³ *Ibid.*, s. 123.

¹²⁴ Jämför Freud, 2011, s. 426.

¹²⁵ Så som Freud beskriver att jaget en gång innefattade allt och hur avgränsningen av det till den egna personen inte är självklar. Se Freud, 2011, s. 406.

¹²⁶ Se Freinet, 1980, s. 62.; Rousseau, 1919, s. 69. och Fromm, 1993, s. 111.

det bör även framstå som självklart för den som medverkat i en demonstration, spelat i ett fotbollslag eller haft ett kärleksförhållande. Emellertid brukar dagens liberala demokratidiskurs allt som oftast bortse från detta och grunda sitt resonemang på varje medborgares individuella deltagande¹²⁷.

3. Samhället utnyttjar flyktvägar för sin egen fortlevnad

De flyktvägar jag beskrivit – religion, hat mot ”den andre”, konsumtion och välfärdssamhället – får människor att glömma den alienation som samhället ställer dem inför. Fromm beskriver det som att samhället skapar en *social karaktär* som innefattar människors uppfattningar om sina mål och möjligheter och får dem att arbeta i samhällets tjänst.¹²⁸

4. Det moderna samhället är uppdelat i olika sfärer

Med detta menas att en och samma människa lever sitt liv i flera olika sfärer med sinsemellan olika regler, reproducerande olika sociala karaktärer. Jag menar att det framför allt rör sig om tre sfärer: arbetet, fritiden och politiken,¹²⁹ där fritiden kallas civilsamhället när den står i kontrast till politiken och också kan sättas lika med konsumtionen. Detta är grundbulten i det liberala samhället; det erkänner fritiden som individens sfär, sysselsätter henne med flyktmekanismer och stänger henne ute från de två andra sfärerna. Det är denna uppdelning vi måste vidareutforska för att kunna ställa diagnos på vårt nuvarande samhälle och föreslå ett bättre.

5.2 Fritid och arbete

För den medeltida människan, som utförde ett agerande arbete som bonde eller hantverkare, existerade ingen uppdelning mellan arbete och fritid; skomakaren var skomakare och inte en människa som råkade vara skomakare.¹³⁰ I och med det alienerande lönearbetets framväxt isoleras arbetet från individen. Arbetet är inte

¹²⁷ I Geoffrey Stokes inledande kapitel i *Democratic Theory Today*, i vilket han redogör för fyra demokratiska modeller som han anser vara de tongivande (se s. 27), förklarar han varje modell efter hur den goda medborgaren ser ut i densamma. Se Stokes, Geoffrey, ”Democracy and Citizenship” i Carter, April & Geoffrey Stokes, *Democratic Theory Today*, Cambridge: Polity Press, 2002, s. 23-51.

När Robert Dahl i sin *Demokratin och dess antagonister* för en diskussion mellan direkt- och representativ demokrati, kritiserar han den förra för att få i praktiken kan delta genom att tala i en större direktdemokratisk församling på grund av tidsbristen, och ignorerar möjligheten till en känsla av deltagande som kollektiv. Se Dahl, s. 352.

¹²⁸ Fromm, 1955, s. 79-80.

¹²⁹ Jämför Lundquist, Lennart, *Medborgardemokratin och eliterna*, Lund: Studentlitteratur, 2001, s. 48.

¹³⁰ Fromm, 1993, s. 36.

hans, för han har sålt dispositionsrätten över sin arbetskraft, utan målet med arbetet blir den konsumtion som det möjliggör.¹³¹ I en studie från 2008 av Roland Paulsen uppger en knapp tredjedel av den arbetande befolkningen att de skulle stanna vid sin arbetsplats om de blev ekonomiskt oberoende.¹³² Han menar dock vidare att arbetet idag har fått en ideologisk karaktär, utvecklad under den tid då allas arbete var en förutsättning för välstånd, så att vi egentligen inte vet varför vi arbetar, utan accepterar arbetet som en plikt eller till och med som en rättighet.¹³³ Paulsen går till angrepp emot denna arbetsideologi och vill avslöja arbetet som onödigt, men liksom Reinfeldt som vill avslöja den onödiga staten glömmer han bort att fråga sig vad alternativet är. Om arbetet är en onödig börda, vad skall vi göra istället?

Jag har tidigare använt Freinet för att visa på vikten av det fysiska arbetet. Han skriver att barn primärt vill arbeta, men att vuxna av lättja ofta låter barn sublimerar denna vilja i låtsasarbete, som att ordna låtsasmiddagar och rida gunghäst, det vill säga lek.¹³⁴ Denna till synes oskyldiga taktik får avgörande konsekvenser:

Den pedagogik som bygger på lek har en tendens att skapa två sfärer i mänsklighetens tillvaro och beteende, nämligen: 1) den allvarliga och konstruktiva sfären, som innefattar flertalet av de normala, verk samma handlingarna; denna sfär är nämligen arbets sfären i alla sina uttryck med dess många ofta krävande och mödosamma förpliktelser; och 2) rekreationss sfären, som är ämnad att ersätta den spänning som tillvaron nödvändiggör – i den sfären är leken privilegiet. Denna uppdelning av tillvaron i två motsatta sfärer, varav den ena kräver ansträngningar, offer och lidande och den andra är full av stimulans och njutning, bidrar till att skapa den obalans vi lider av.¹³⁵

Med ett ypperligt skarpsinne sätter Freinet här fingret på vårt samhälles största problem. När vi delar upp vårt liv i arbete och fritid, där arbetet utgör ett tvång på grund av slavens problem, medan fritiden är vår egen, får själva arbetsprocessen ett drag av ett nödvändigt ont, medan fritiden, som definieras som arbetets negation, blir till den välsignade friheten från arbete. I en artikel av Delia Luisa López kan vi se hur denna uppdelning skapades på Kuba när man introducerade individuell lönesättning. Tvärt emot förväntningarna minskade industrins produktivitet av denna åtgärd. Anledningen var enligt henne att arbetet ändrade karaktär, från att vara en social skyldighet till att bli ett sätt att få lön.¹³⁶ Det

¹³¹ Marx, 2010, s. 108.

¹³² Paulsen, s. 59.

¹³³ Marx 2010, s. 49-50.

¹³⁴ Freinet, 1980, s. 45.

¹³⁵ Freinet, 1980, s. 41-42. Min översättning.

¹³⁶ López, Delia Luisa, "Cuba: Underdevelopment, Socialism and Strategies of Development" i Lara, José Bell & Richard A. Dello Buono, *Cuba in the 21st Century: Realities and Perspectives*, Ciudad de La Habana: Editorial JOSÉ MARTÍ, 2005, s. 39.

alienerade arbetet accepteras därför att det möjliggör fritiden, i form av konsumtion, men det förlorar sitt egenvärde. Fritiden kan inte användas till arbete, utan blir synonym med konsumtionens flyktvägar. Härigenom förlorar människan förmågan att någonsin kunna agera.

5.3 Civilsamhälle och politik

Åtskillnaden mellan civilsamhälle och politik bygger på samma princip som den mellan fritid och arbete. Denna åtskillnad är grundstenen i liberal demokrati¹³⁷ och precis som ovan är demokratins uppgift att möjliggöra civilsamhället. Detta är fallet hos Hobbes och än idag förfäktas det av den liberala demokratins anhängare¹³⁸ och erkänns av dess kritiker.¹³⁹ Precis som i fallet med fritid och arbete gör detta politiken nödvändig men ointressant, medan civilsamhället får en apolitisk karaktär.

Måhända är den som läser detta demokrat och anser att man inte kan likställa den demokratiska staten med den kapitalistiska produktionen. Förvisso ligger det nära till hands att tänka så när man läser regeringsformens första mening: ”All offentlig makt i Sverige utgår ifrån folket.”,¹⁴⁰ men för att kasta litet ljus på vad denna abstrakta formulering står för kan vi vända oss till Robert Dahls beskrivning av demokratins utveckling. Den ursprungliga atenska demokratin, som fortfarande är en idealbild i vårt medvetande, var ett politiskt styre som omfattade människans hela liv; politiken var en utvidgning av den egna personen.¹⁴¹ Medborgarna samtalade och beslutade utan representation och genomförde själva besluten,¹⁴² kort sagt, de utövade ett kollektivt agerande.

När dock den moderna demokratiska staten utvecklas är det inte ur den demokratiska stadsstaten, utan genom en gradvis förändring av de auktoritära nationalstaterna. Det var inte heller krav på demokrati som skapade förändring, utan krav på utökad representation i lagstiftande organ såsom ständsriksdagar,¹⁴³ utökad rösträtt och minskat inflytande för monarkerna.¹⁴⁴ Från den hobbesianska idealstaten med en härskare med oinskränkt makt utvecklades på detta sätt den moderna staten genom avtal och kompromisser med härskaren för att erkänna nya maktcentra, vilket innebar att individer kunde börja erkännas rättigheter gentemot härskaren.¹⁴⁵ Denna nya politiska ordning, där statens makt är begränsad av

¹³⁷ He, Baogang, ”Civil Society and Democracy” i Carter, April & Geoffrey Stokes, *Democratic Theory Today*. Cambridge: Polity Press, 2002, s. 205-206.

¹³⁸ Reinfeldt, s. 47.

¹³⁹ Barber, Benjamin, *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*, California: University of California Press, 1984, s. 20.

¹⁴⁰ SFS 1974:152, *Kungörelse (1974:152) om beslutad ny regeringsform*, 1 kap. 1 §.

¹⁴¹ Dahl, s. 35.

¹⁴² Ibid., s. 37.

¹⁴³ Ibid., s. 334.

¹⁴⁴ Ibid., s. 335.

¹⁴⁵ Ibid., s. 341.

individens och institutioners rättigheter och beroende av folkets erkännande genom fria val, kallar Dahl *polyarki*.¹⁴⁶

Vi lever idag i ett polyarkiskt samhälle. I allt väsentligt liknar staten för oss den forna monarkin, som ju också var ett representativt system.¹⁴⁷ Skillnaderna är endast den alienerande röstningsprocessen var fjärde år, samt de individuella rättigheterna som markerar att politiken skall hålla sig på sin kant och medborgarna på sin. När demokratin skall utökas för att erkänna grupperns rätt till självbestämmande faller det på sin egen omöjlighet, då de därigenom måste erkännas av eller delibereras med staten som en främmande aktör.¹⁴⁸ Tanken på ett kollektivt politiskt agerande omöjliggörs just av aktören staten som har monopol på politik. Vi utövar inte politisk makt genom staten, utan staten kan antingen alienera oss genom att besluta över oss och kompensera för detta i en masochistisk välfärdsapparat, eller lämna oss ifred.

Människan i det polyarkiska samhället är alienerad i alla dess sfärer. Kapitalisterna och de politiska ledarna behåller status quo genom att förflytta fokus från arbetets och politikens alienation mot individens masochistiska arbete med sig själv. Ändå tycker vi att vi har nått höjden av demokrati och välstånd. För min del vägrar jag tro på något så sorgligt. Därför skall jag ägna det kommande sista kapitlet åt att undersöka om den här textens lärdomar kan hjälpa oss att staka ut vägen för ett bättre samhälle.

¹⁴⁶ Dahl, s. 339-340.

¹⁴⁷ Jämför Barber, s. 250.

¹⁴⁸ Se Kane, John, "Democracy and Group Rights" i Carter, April & Geoffrey Stokes, *Democratic Theory Today*. Cambridge: Polity Press, 2002, s. 99. och Carter, April, "Associative Democracy" i Carter, April & Geoffrey Stokes, *Democratic Theory Today*. Cambridge: Polity Press, 2002, s. 237.

6 Det agerande samhället

Vi är några stycken som på ett allt mer uppenbart sätt börjat uppleva behovet av en diskussion av gruppens struktur.¹⁴⁹

Vi kan konstatera att vårt nuvarande polyarkiska samhälle är ett dåligt samhälle. Det är kanhända bättre än ett diktatoriskt samhälle som håller sin befolkning i schack genom militärisk masochism, men det är likväl ett samhälle som bygger på att medborgarnas ångest inför sin olösta alienation kanaliseras i otillfredsställande konsumtion, med alla dess avarter i form av statusjakt, utbrändhet, kriminalitet etc.

Går det då inte att bryta alienationen? Jo, slavens problem har en välkänd lösning: revolution. *Det kommunistiska manifestet* förtäljer hur samhällshistorien är en historia av underkuvade folk som rest sig mot sina herrar och själva blivit herrar.¹⁵⁰ Det är vad som kommer därefter som är svårare. De kommunistiska staterna har visat att det är lätt att ena ett folk i kollektiv sadism gentemot en förtryckande fiende, men betydligt svårare att i längden styra ett land genom kollektivt agerande, trots de bästa intentioner.

Det är nu vi skall använda oss av våra nyvunna kunskaper. Vi vet att individen inte är alienerad generellt, utan inför ett visst ting. Vi måste därför ge individen agentskap över de ting han möter i sin vardag. Vi vet vidare att gränserna mellan fritid, arbete och politik måste upphöra och att alienerande institutioner som kapitalet och staten därför måste undandra sig människans verksamhet. Samtidigt är människan beroende av samarbete för sin materiella och sociala överlevnad. Vad som behövs är därmed ett samhälle vars institutioner tillåter människor att agera kollektivt gentemot de olika ting som de vill producera och konsumera, vad Freinet beskriver som samarbetsverktyg.¹⁵¹

Benjamin Barber är en teoretiker som har tagit fasta på detta. Hans demokratiideal *stark demokrati* går ut på att medborgarna styr sig själva, ”inte nödvändigtvis på varje nivå och vid varje tillfälle, men ofta nog”, genom institutioner för deliberation, beslut och arbete.¹⁵² Han bekräftar härmed att endast gemensamma beslut är otillräckligt; människor som skall besluta något måste

¹⁴⁹ Höglund, Kjell, ur sången ”Gruppdiskussion” på skivan *Blomstertid*, Stockholm: Atlantis Grammofon, 1975.

¹⁵⁰ Marx, Karl & Friedrich Engels, ”Det kommunistiska partiets manifest”, Stockholm: Atlas förlag, i Hallberg, Peter; Maria Jansson & Ulf Mörkenstam (red.), 2001, *Elva texter i politisk teori*. Malmö: Liber AB, 1998 [1848], s. 135-137.

¹⁵¹ Freinet, 1980, s. 63.

¹⁵² Barber, s. 151. Min översättning. Barber använder många synonyma termer för de olika stegen, till exempel deliberation/political talk resp. legislation/decision resp. work/implementation.

först diskutera frågan för att uppmärksamma olika intressen och komma överens om ett beslut som kanske inte är det bästa för alla, men som är resonabelt, det vill säga att den som förut var av en annan åsikt inte känner sig som en alienerad förlorare, utan kan förstå och medge att beslutet är det bästa för gruppen.¹⁵³ Vidare behöver också beslutet få gå till handling för att de beslutande skall förstå vad de har beslutat.¹⁵⁴

Barber bemöter även problemet med demokrati i statens stora skala och säger att det inte är representation som är lösningen, utan en utvidgning av den starka demokratin till alla samhällets nivåer.¹⁵⁵ Men när detta skall exemplifieras faller han dessvärre offer för en fara jag redan varnat för. Hans ideal för deliberativa institutioner är grannskapsförsamlingar som diskuterar såväl lokala som nationella frågor, ”utan att frånta staten sitt nuvarande ansvar och auktoritet”.¹⁵⁶ Denna stat skall sedan utgöras av de lagstiftande beslut som tas genom folkomröstningar,¹⁵⁷ genom att medborgarna får fylla i elektroniska flersvarsformulär.¹⁵⁸ Slutligen skall medborgarna utföra obetalt offentligt arbete, både på lokal nivå; så som gransamverkan mot brott; och på nationell nivå; såsom medverkan i ett militärt försvar;¹⁵⁹ allt för att väcka en ansvarsfull medborgarkänsla.¹⁶⁰

Vad Barber här missar är att en och samma agent måste utföra ett och samma agerande gentemot ett och samma ting för. Hans ansats är att bygga upp en känsla hos medborgarna av att de är staten, genom att låta dem initiera statens beslut, samt besluta och genomföra statens beslut. Men just därigenom blir det inte en grupp av människor som går till beslut på vad de nyss diskuterat, utan på ett förslag som formulerats av *staten*. Gruppen har för all del medverkat i dess utformning, men känner inte igen det som sitt, eftersom tusen andra grannskap också har medverkat. De som går i krig gör det inte på eget beslut, utan på beslut av *staten*; ett beslut som de visserligen deltagit i, men vilket också de miljoner som inte går i krig har deltagit i. Varje försök att bygga upp en relation till staten är sadomasochism, ty det är inte en relation till ett ting, utan till en främmande makt som du kan åtlyda eller bekämpa.

Den verkliga vägen till ett bättre samhälle ligger istället i en demokratisering av de aktiviteter som ligger närmast människan:

Vi måste ersätta dirigeringen av människor med aktiv och intelligent samverkan och utsträcka principen om folkets styre genom folket och för folket från den politiska till den ekonomiska sfären.¹⁶¹

¹⁵³Barber, s. 127.

¹⁵⁴Ibid., s. 209.

¹⁵⁵Ibid., s. 151.

¹⁵⁶Ibid., s. 270. Min översättning.

¹⁵⁷Ibid., s. 284.

¹⁵⁸Ibid., s. 286-289.

¹⁵⁹Ibid., s. 298-305.

¹⁶⁰Ibid., s. 305.

¹⁶¹Fromm, 1993, s. 203.

Vi behöver således institutioner för kollektivt agerande gentemot de ting kring vilka människor lever sina liv, företrädesvis det människor producerar och konsumerar. Detta innebär autonoma, agerande arbetsplatser – demokratiska företag – där arbetarna initierar, beslutar om och genomför produktionen. Vi behöver även en ickealienerande konsumtion, vilket helt enkelt är den fördelning av samhällets resurser som nödvändiggörs av att vi inte själva producerar allt vi behöver. Kanhända är en lösning på detta konsumentkooperativ, som kan fungera i samarbete med producentkooperativen. Samhället torde på detta sätt kunna byggas upp nedifrån i samverkande kollektiv. Det är fullt troligt att ett dylikt system skulle kräva centralt sammanhållande aktörer, för infrastruktur, sociala skyddsnet etc. Poängen är dock att vår strävan inte bör vara att göra dessa centrala aktörer demokratiska, vilket troligtvis är en omöjlighet i större samhällen. Kanske är det bättre om de får utgöras av en i sig agerande grupp människor, som istället för att förhålla sig till folkets intresse, expertistiskt förhåller sig till de ting som de agerar gentemot.

Slutligen skall sägas att denna texts ambition inte primärt är att en gång för alla rita upp den optimala samhällsordningen, utan att ge alla dem som ägnar sitt liv åt att rita samhällsordningar tre ovärderliga verktyg: *initiativ*, *beslut* och *genomförande*.

7 Referenser

7.1 Litteratur

- Badersten, Björn, 2006. *Normativ metod – att studera det önskvärda*. Lund: studentlitteratur.
- Barber, Benjamin, 1984. *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. California: University of California Press.
- Carter, April, 2002. ”Associative Democracy” i Carter, April & Geoffrey Stokes, 2002. *Democratic Theory Today*. Cambridge: Polity Press. s. 228-248.
- Dahl, Robert, 2005 [1989]. *Demokratin och dess antagonister*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Freinet, Célestin, 1978. *För folkets skola*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Freinet, Célestin, 1980. *Arbejde som pædagogisk princip*. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Freud, Sigmund, 2011 [1929]. ”Vi vantrivs i kulturen”. i Kjellin, Kerstin (red.), 2011. *Samlade skrifter av Sigmund Freud: Band 10, Samhälle och religion*. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur, s. 397- 471.
- Fromm, Erich, 1955. *The Sane Society*. Toronto: Irwin & Company, Ltd.
- Fromm, Erich, 1993 [1943]. *Flykten från friheten*. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.
- He, Baogang, 2002. ”Civil Society and Democracy” i Carter, April & Geoffrey Stokes, 2002. *Democratic Theory Today*. Cambridge: Polity Press. s. 203-227.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, 1973 [1835-1838]. ur ”Föreläsningar i estetik”. i Wickman, Kurt (red.), 1973. *Hegel i urval*, Örlinge: Gidlunds förlag.
- Hegel, Georg W F, 2008 [1807]. *Andens fenomenologi*. Stockholm: Thales.
- Hobbes Thomas, 2004 [1651]. *Leviathan*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.
- Hollis, Martin, 1994. *The philosophy of social science – an introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kane, John, 2002. ”Democracy and Group Rights” i Carter, April & Geoffrey Stokes, 2002. *Democratic Theory Today*. Cambridge: Polity Press. s. 97-120.
- Leopold, David & Marc Stears, 2008 ”Introduction” i Leopold, David & Marc Stears (red.), 2008. *Political Theory: Methods and approaches*. New York: Oxford University Press Inc.. s. 1-10.
- López, Delia Luisa, 2005. ”Cuba: Underdevelopment, Socialism and Strategies of Development” i Lara, José Bell & Richard A. Dello Buono, 2005. *Cuba in the 21st Century: Realities and Perspectives*. Ciudad de La Habana: Editorial JOSÉ MARTÍ.

- Lukes, Steven, 2008. *Maktens ansikten*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.
- Lundquist, Lennart, 2001. *Medborgardemokratien och eliterna*. Lund: Studentlitteratur AB.
- Marx, Karl, 1977 [1844]. *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*. Moscow: Progress Publishers.
- Marx, Karl & Friedrich Engels 1998 [1848]. ”Det kommunistiska partiets manifest”, Stockholm: Atlas förlag. i Hallberg, Peter; Maria Jansson & Ulf Mörkenstam (red.), 2001, *Elva texter i politisk teori*. Malmö: Liber AB, s. 135-160.
- Marx, Karl, 2010 [1857-1858]. *Grundrisse: ett urval*. Hägersten: Tankekraft Förlag.
- Mill, John Stuart, 1984 [1859]. ur ”Om friheten”, Stockholm: Natur och Kultur. i Hallberg, Peter; Maria Jansson & Ulf Mörkenstam (red.), 2001, *Elva texter i politisk teori*. Malmö: Liber AB, s. 161-193.
- Paulsen, Roland, 2010. *Arbetsamhället – Hur arbetet överlevde teknologin*. Malmö: Gleerups förlag.
- Platon, 1922. *Staten, sjunde boken*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Rousseau, Jean-Juaques, 2007 [1762]. *The Social Contract and Discourses*. Californien: BN Publishing.
- Rousseau, Jean-Juaques, 1919 [1762]. ur ”Om samhällsfördraget”, Stockholm: Bonniers förlag. i Hallberg, Peter; Maria Jansson & Ulf Mörkenstam (red.), 2001, *Elva texter i politisk teori*. Malmö: Liber AB, s. 69-88.
- Teorell, Jan och Torsten Svensson, 2007. *Att fråga och att svara*. Malmö: Liber
- Stokes, Geoffrey, 2002. ”Democracy and Citizenship” i Carter, April & Geoffrey Stokes, 2002. *Democratic Theory Today*. Cambridge: Polity Press. s. 23-51.
- Wilkinson, Richard & Kate Pickett, 2009. *Jämlikhetsanden*. Stockholm: Karneval förlag.

7.2 Övrigt

- Chef, *Sveriges chefer mår dåligt* [nätartikel], 2013-12-18. <http://chef.se/psykisk-ohalsa/>
- Curtis, Adam, 2002. *The Century of the Self* [dokumentärserie]. London: BBC.
- Marx, Karl, 2009 [1843-1844]. *A Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right*. internet: <http://marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/intro.htm>
- Höglund, Kjell, 1972. *Blomstertid*. Stockholm: Atlantis Grammfon.
- Höglund, Kjell, 1973. *Häxprocess*. Stockholm: Atlantis Grammfon.
- Höglund, Kjell, 1974. *Baskervilles hund*. Stockholm: Atlantis Grammfon.
- Höglund, Kjell, 1975. *Hjärtat sitter till vänster*. Stockholm: Atlantis Grammfon.
- Höglund, Kjell, 1979. *Doktor Jekylls testamente*. Stockholm: Atlantis Grammfon.
- Reinfeldt, Fredrik, 1993. *Det sovande folket*. internet: <http://petterssonorg.files.wordpress.com/2013/08/det-sovande-folket.pdf>

Theorell, Töres, 2003. *Är ökat inflytande på arbetsplatsen bra för folkhälsan?*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut. internet: <http://www.fhi.se/PageFiles/3982/arbete.pdf>

SFS 1974:152, *Kungörelse (1974:152) om beslutad ny regeringsform*, 1 kap. 1 §.

SOU 2000:1. Demokratiutredningen. *En uthållig demokrati! – Politik för folkstyre på 2000-talet: slutbetänkande*. Stockholm: Fritze.